

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.16>

Буханевич О. М.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

Івановська А. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи публічного контролю, визначенню його характерних рис і видів. На основі аналізу доктринальних підходів до розуміння сутності контролю загалом і публічного контролю зокрема зроблено висновок, що публічний контроль потрібно розглядати в аспекті регулювання всієї публічної сфери життєдіяльності суспільства як систему організаційно-правових форм забезпечення законності в діяльності публічної адміністрації, як механізм забезпечення публічності й ефективності її діяльності. З урахуванням наукових поглядів щодо обсягу поняття «публічний контроль» із позиції суб'єктів його здійснення аргументовано доцільність виділення таких різновидів публічного контролю, як державний, муніципальний і громадський контроль.

Стверджується, що державний контроль тією чи іншою мірою виконують усі державні органи з предметів свого відання, які мають право здійснювати контрольні повноваження або давати обов'язкові вказівки. З урахуванням широкого підходу до питання суб'єктів державного контролю залежно від органів які його здійснюють, визначено види державного контролю, а саме: контроль законодавчої влади, президентський контроль, контроль виконавчої влади, конституційний контроль, судовий контроль, контроль омбудсмена, фінансовий контроль, контроль центральних виборчих органів. Громадський контроль запропоновано розглядати як вияв волі громадян щодо актів і дій публічної адміністрації, який полягає в ефективній системі доступу громадськості до всіх аспектів діяльності держави й інститутів громадянського суспільства. Основними видами громадського контролю визначено: контроль, котрий здійснюється громадськими організаціями, громадські експертизи, громадські слухання. Муніципальний контроль визначено як діяльність відповідних органів місцевого самоврядування та їхніх голів, спрямована на забезпечення законності в роботі муніципальних органів і виконання ними завдань місцевого самоврядування. Обґрунтовується недоцільність виділення як окремого виду публічного контролю міжнародного на тій підставі, що контроль міжнародних організацій є інститутом міжнародного права, тоді як публічний контроль містить сукупність внутрішньо-державних засобів і методів впливу на публічну адміністрацію та інститути громадянського суспільства. Наголошується, що публічний контроль є важливою функцією держави, реалізація якої сприяє забезпеченню законності в діяльності публічної адміністрації, реалізації та захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: *контроль, публічний контроль, державний контроль, громадський контроль, муніципальний контроль, публічна адміністрація.*

Bukhanevich O. M., Ivanovska A. M. On the question of the legal nature of public control

Abstract. The article is devoted to the study of the legal nature of public control, the definition of its characteristics and types. Based on the analysis of doctrinal approaches to understanding the essence of control in general and public control, in particular, it is concluded that public control should be considered in terms of regulating the entire public sphere of society as a system of organizational and legal forms of legality in the activities of public administration, as a mechanism to ensure publicity and efficiency of its activities. Taking into account the scientific views on the scope of the concept of “public control” from the standpoint of the subjects of its implementation it was argued the expediency of allocating such types of public control as state, municipal and public control.

It is claimed that state control is to some extent exercised by all state bodies in matters within their competence, which have the right to exercise control powers or give mandatory instructions. Taking into account the broad approach to the issue of subjects of state control, depending on the bodies that exercise it, the types of state control are identified, namely: control of the legislature, presidential control, control of the executive, constitutional control, judicial control, ombudsman control, financial control, control of central election bodies. It is proposed to consider public control as a manifestation of the will of citizens to acts and actions of public administration, which consists in an effective system of public access to all aspects of the state and civil society institutions. The main types of public control are defined: control carried out by public organizations, public examinations, public hearings. Municipal control is defined as the activity of the relevant local self-government bodies and their heads, which is aimed at ensuring legality in the activities of municipal bodies and their performance of local self-government tasks. The inexpediency of allocating international control as a separate type of public control is substantiated on the grounds that control of international organizations is an institution of international law, while public control includes a set of domestic means and methods of influencing public administration and civil society institutions. It is emphasized that public control is an important function of the state, the implementation of which contributes to ensuring the rule of law in the activities of public administration, implementation and protection of the rights and freedoms of citizens.

Key words: *control, public control, state control, public control, municipal control, public administration.*

Постановка проблеми. Однією з вимог демократичного суспільства є вимога до органів публічної адміністрації та інститутів громадянського суспільства їх публічності, тому актуальним питанням ефективної роботи державного механізму є дієвий публічний контроль. Водночас важливе значення має питання сутності й змісту такого контролю. Здійснюючи аналіз наявних у сучасній адміністративно-правовій доктрині підходів до сутності категорії «публічний контроль», варто наголосити, що у вітчизняній науці відсутній єдиний підхід до змісту поняття, не визначено концепції законодавчого регулювання видів і способів реалізації публічного контролю. Виходячи з викладеного, необхідно насамперед визначити сутність такої правової категорії.

Метою статті є розкриття правової природи публічного контролю, його сутності й видів.

Стан дослідження. Дослідженню змісту визначеного питання були присвячені наукові праці таких вчених, як: О. Андрійко, В. Беляєв, С. Братель, А. Буханевич, С. Вітвіцький, В. Гаращук, Н. Дніпренко, В. Журавльова, В. Кобринський, Т. Коломоєць, С. Косінов, В. Кравчук, А. Лапшина, П. Лютіков, С. Пилиним, Г. Пришляк, О. Савченко, О. Скопич, В. Шестак та інші.

Виклад основного матеріалу. Що стосується сутності поняття «контроль», то з погляду різних наук (філософської, економічної, соціологічної, юридичної та інших) під час розкриття поняття «контроль» застосовуються такі терміни, як: засіб, фактор, форма, елемент, функція, діяльність, система, зворотний зв'язок, умова, регулятор, гарант, явище, метод тощо.

Зупинимось на визначенні поняття «контроль» із погляду соціології. Так, В. Горшенев та І. Шахов розуміли соціальний контроль як цілісну систему всіх соціальних регуляторів (державних і суспільних інститутів, права, моралі, звичаїв, традицій, настанов) [1, с. 18].

С. Вітвіцький визначає соціальний контроль як механізм або спосіб саморегуляції системи, що забезпечує упорядковану взаємодію та взаємозв'язок елементів, які складаються з нормативного, в тому числі правового, регулювання. Таким чином, на думку вченого, соціальний контроль є способом підтримання цивілізаційної системи в динамічно врівноваженому стані за допомогою нормативного регулювання [2, с. 94–95].

О. Данильян звертає увагу на функції соціального контролю: регулятивну (є одним з основних елементів соціальної регуляції пове-

дінки людини); запобіжну (сприяє збереженню в загальних рисах значущих цінностей) і стабілізує (допомагає встановленню соціального й правового порядку) [3, с. 221].

С. Косінов визначає характерні риси соціального контролю, зазначаючи, що він:

а) є складовою частиною більш загальної та різноманітної системи соціального регулювання поведінки людей і суспільного життя;

б) здійснюється через внутрішні й зовнішні механізми взаємодії;

в) передбачає соціальну взаємодію особистості й соціального контролю;

г) має характер, зміст і спрямованість, що визначається природою, типом соціальної системи;

д) підтримує порядок і стабільність у суспільстві, а також забезпечує соціальне відтворення (наступність) у напрямі, що відповідає визначеній стратегії розвитку [4, с. 24].

Однак нас насамперед цікавлять, природно, визначення, що даються поняттю «контроль» в юридичній літературі. Зупинимося на них у найзагальнішому вигляді.

Функція контролю багатогранна, оскільки охоплює виявлення та аналіз фактичного стану справ, зіставлення фактичного стану до намічених цілей, оцінку контрольованої діяльності й ужиття заходів щодо усунення виявлених недоліків.

Аналізуючи поняття «контроль», потрібно звернутися до тлумачень, які пропонують юридичні словники й енциклопедії.

Так, в Англійсько-українському словнику термінів і понять із державного управління контроль розуміється як будь-яка перевірка відповідності певного суб'єкта встановленим обмеженням і засіб впливу організації на досягнення необхідних результатів [5, с. 80].

У Великому тлумачному словнику української мови термін «контроль» має кілька значень:

1) перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам;

2) перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимсь, чимось;

3) установа чи організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його;

4) збірне від слова «контролери» [6, с. 569].

В юридичній літературі контроль розглядається здебільшого як певна діяльність, осно-

вною метою якої є запобігання правопорушень і стимулювання всіх зацікавлених сторін до поведінки в межах правового поля. Контроль часто пояснюється через такі синоніми, як «перевірка, нагляд, ревізія вчинків, справ» або просто «перевірка» [7, с. 11].

В. Гаращук визначає контроль як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь. На його думку, контроль використовується для перевірки відповідальності діяльності учасників суспільних відносин встановленим приписам, у межах яких вони повинні діяти та які є одними з найважливіших елементів державного управління та основним засобом забезпечення законності й дисципліни в ньому [8, с. 12].

Поняття «контроль» визначається як процес забезпечення досягнення організацією своєї мети, що складається зі встановлення критеріїв, визначення фактично досягнутих результатів і здійснення корективів у тому разі, якщо досягнуті результати суттєво відрізняються від установлених критеріїв [9, с. 293]. Функція контролю не тільки забезпечує законність, дотримання обов'язкових вимог, а й передбачає проведення перевірки на предмет досягнення закладеної в правовій нормі моделі, а також аналіз фактичного стану виконання встановлених нормою правил поведінки, отриманих результатів. Після цього контрольний орган здійснює аналіз відповідності фактичного стану, зіставлення результатів певної правової норми меті [10, с. 38]. На думку В. Авер'янова, контроль полягає у встановленні результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявленні причин таких відхилень, а також у визначенні шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи [11, с. 351]. Метою контролю, на думку вченого, є встановлення результатів діяльності певних суб'єктів, допущених відхилень від прийнятих вимог, принципів організації, виявлення причин таких відхилень, а також визначення шляхів подолання перешкод для ефективного функціонування всієї системи. Водночас контроль дозволяє не тільки усунути недоліки у функціонуванні об'єктів управління, оцінювати

дисципліну виконання законодавчих актів, але й судити про те, наскільки ефективно саме правове регулювання в тій чи іншій сфері управління, які зміни доцільно внести до нормативно-правових актів для покращення стану їх виконання, а також наскільки норми правових актів відповідають сутності й закономірностям регулюючих суспільних відносин [11, с. 349].

Таким чином, контроль є універсальною функцією держави, сутність якого деталізується відповідно до сфери дії контрольної функції з її особливостями й конкретними формами й методами здійснення. Саме тому з юридичного боку соціальний контроль поділяється на приватний (здійснюється у сфері публічно-правових відносин) і публічний (здійснюється у сфері публічного адміністрування).

Слід зазначити, що окремі науковці не вживають термін «публічний контроль», говорячи про контроль загалом, але водночас маючи на увазі саме контроль у публічно-правовій сфері, у сфері публічного адміністрування. Так, С. Стеценко визначає контроль як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, що характеризується спостереженням і перевіркою правомірності діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших дій вимогам чинного законодавства [12, с. 192]. Схожої позиції дотримується М. Гарашук, котрий визначає контроль як функцію держави, елемент державного управління, основний спосіб забезпечення законності й дисципліни в державному управлінні, без здійснення якого неможлива робота державних структур і виконання актів і дій публічної адміністрації [13, с. 60].

Ті ж науковці, які оперують поняттям «публічний контроль», по-різному підходять до розуміння його змісту й об'єму. Так, наприклад, А. Буханевич як ключовий елемент публічного контролю розглядає участь громадськості й визначає, що публічним контролем є довільна форма громадської участі щодо нагляду за діями інститутів управління, яка регламентується правовими нормами та є важливим інструментом розвитку громадянського суспільства, покликаним оптимізувати систему діяльності органів влади в сучасних умовах [14, с. 18; 15, с. 29]. Дещо схоже розуміння сутності публічного контролю пропонує Д. Вінницький, на думку

якого публічний контроль – це функція публічної влади, котра гарантує право й можливість для громадян брати активну участь у творенні й реалізації державної політики [16, с. 67–72]. На нашу думку, це занадто вузький підхід до розуміння сутності публічного контролю, який фактично ототожнює його з категорією «громадський контроль».

Заслуговує на увагу позиція, відповідно до якої публічний контроль тісно пов'язаний із категорією «публічний інтерес», під яким розуміють визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільності, реалізація якого слугує гарантією для її існування та розвитку [17, с. 55]. Саме за таких умов функціонування громадянського суспільства реалізується ідея суспільних цінностей і благ, на забезпечення яких і спрямовується контроль за діяльністю публічної адміністрації.

На нашу думку, публічний контроль потрібно розглядати в аспекті регулювання всієї публічної сфери життєдіяльності суспільства як систему організаційно-правових форм забезпечення законності в діяльності органів публічної влади та їхніх посадових осіб, як механізм забезпечення публічності їх діяльності. Водночас він виступає як важливий ресурс реалізації державної політики, поширюється на всі сфери життєдіяльності держави й тим самим на всі інститути громадянського суспільства [18]. Тобто ефективність діяльності публічної адміністрації напряму залежить від ефективності публічного контролю.

У науці адміністративного права існують різні думки стосовно об'єму поняття «публічний контроль» із боку суб'єктів його здійснення. Так, С. Стеценко класифікує контроль на два основних види – державний і громадський [12, с. 193]. В. Кравчук серед видів публічного контролю виділяє державний контроль; громадський контроль; муніципальний контроль; міжнародний контроль [19, с. 212].

Щодо категорії «державний контроль», то, як справедливо зазначає В. Авер'янов, держава є одним із головних суб'єктів здійснення контрольної функції в суспільстві, адже вона наділена реальними повноваженнями для впливу на суспільство, під час здійснення якого вона покладається і на засоби контролю. Отже, державний контроль є важливим видом діяльності

держави, що здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами, і спрямований на забезпечення законності й дисципліни [11, с. 351]. Призначення державного контролю полягає в тому, що держава через певні організаційні форми й структури створює систему контролю, нагляду, перевірки виконання чинних норм і правил, усунення та недопущення відхилень від визначених параметрів. Контроль є елементом державної влади, а контрольні відносини мають владний характер [20, с. 30].

Найпопулярнішою підставою класифікації державного контролю є класифікація за суб'єктами його реалізації. Водночас різні науковці називають неоднаковий перелік таких суб'єктів. Державний контроль тією чи іншою мірою здійснюють усі державні органи з предметів свого відання, які мають право здійснювати контрольні повноваження або давати обов'язкові вказівки. З урахуванням широкого підходу до питання суб'єктів державного контролю залежно від органів, які його здійснюють, державний контроль може поділятися на контроль законодавчої влади, президентський контроль, контроль виконавчої влади, конституційний контроль, судовий контроль, контроль омбудсмена, фінансовий контроль, контроль центральних виборчих органів [21, с. 114].

Муніципальний контроль полягає в діяльності відповідних органів місцевого самоврядування та їхніх голів, спрямований на забезпечення законності в роботі муніципальних органів і виконання ними завдань місцевого самоврядування. Наприклад, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» районні й обласні ради на своїх засіданнях заслуховують звіти голів місцевих державних адміністрацій, їх заступників, керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій про виконання програм соціально-економічного й культурного розвитку, бюджету, рішень ради із зазначених питань, здійснення місцевими державними адміністраціями делегованих їм радою повноважень, а також можуть приймати рішення про недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації (п. п. 28, 29 ч. 1 ст. 43 Закону). Крім того, відповідно до ч. 9 ст. 59 Закону рішення виконавчого комітету ради з питань,

віднесених до власної компетенції виконавчих органів ради, можуть бути скасовані відповідною радою [22].

Громадський контроль є виявом волі громадян щодо актів і дій публічної адміністрації, який полягає в ефективній системі доступу громадськості до всіх аспектів діяльності держави й інститутів громадянського суспільства. Він є соціальним інститутом, що сприяє постійному зв'язку між громадянами й публічною адміністрацією, найповнішому відтворенню інтересів суспільства й транспарентності їхньої діяльності, а також здійсненню безпосереднього впливу на суспільні відносини.

Основними видами громадського контролю є: контроль, котрий здійснюється громадськими організаціями, громадські експертизи, громадські слухання. Поширеним видом громадського контролю також є звернення громадян, за допомогою яких вони в режимі зворотного зв'язку повідомляють органи публічної влади про неналежне виконання ними своїх повноважень та обов'язків і вимагають вжиття відповідних заходів [23, с. 13–14].

Окремі науковці виділяють також міжнародний контроль як окремий вид державного контролю. Так, на думку В. Кравчука, міжнародний контроль – це контроль держави за виконанням міжнародних зобов'язань її органами, установами, юридичними й фізичними особами, який реалізується через систему міжнародних органів, урядових і неурядових організацій [19, с. 213]. З погляду науковця, міжнародний контроль здійснюється шляхом поширення на території держави юрисдикції різних міжнародних інституцій, а як складова частина системи публічного контролю в державі є важливою гарантією забезпечення законності, ефективного функціонування державної влади й місцевого самоврядування [19, с. 214]. Однак вважаємо, що контроль міжнародних організацій є інститутом міжнародного права, тоді як публічний контроль містить сукупність внутрішньодержавних засобів і методів впливу на публічну адміністрацію та інститути громадянського суспільства. Тому, на нашу думку, такий вид публічного контролю виділяти недоцільно.

Загалом визначення сутності публічного контролю та його видів є важливим критерієм ефективного публічного адміністрування,

однак необхідне закріплення таких аспектів на законодавчому рівні.

Намагання нормативно врегулювати питання організації та реалізації публічного контролю було здійснено в проекті Закону України «Про публічний контроль» від 6 липня 2015 року № 2297-а [24]. Але в серпні 2019 року його було відкликано.

Проект Закону поняття публічного контролю визначав як діяльність суб'єктів публічного контролю з нагляду, перевірки й оцінки діяльності об'єктів публічного контролю на предмет відповідності такої діяльності вимогам, встановленим законодавством України, та інтересам територіальної громади. Суб'єктами публічного контролю визначено повнолітніх повноправних членів територіальної громади, які мають право здійснювати публічний контроль. Як об'єкт публічного контролю проектом визначались органи місцевого самоврядування, їх посадові особи; комунальні підприємства й установи комунальної власності, їх посадові особи, за діяльністю якої суб'єкти публічного контролю мають право здійснювати публічний контроль [24]. Тобто, як бачимо, визначення поняття публічного контролю, а також суб'єктів та об'єктів його реалізації, передбачені вказаним законопроектом, дозволяють говорити про ототожнення його розробниками поняття «публічний контроль» із поняттям «громадський контроль». Така позиція, на нашу думку,

хибна, оскільки сутність поняття «публічний контроль» набагато ширша за змістом правова категорія, аніж категорія «громадський контроль», яка є лише сукупністю організаційно-правових форм впливу територіальних громад, громадських організацій на органи публічної адміністрації, головним чином, місцевого рівня.

Висновки. Запропонований нами підхід до розуміння сутності публічного контролю дозволяє стверджувати, що він є важливою функцією держави, здійснення якої сприяє забезпеченню законності в діяльності публічної адміністрації, реалізації та захисту прав і свобод громадян. В організаційному аспекті публічний контроль є системою різних організаційно-правових форм забезпечення режиму законності в діяльності публічної адміністрації, ефективного здійснення нею своїх функцій і повноважень, створення умов для належної реалізації та захисту прав і свобод людини й громадянина. Різновидами публічного контролю варто визначити державний, муніципальний і громадський контроль. Кожен із таких видів контролю має свої особливості, свої межі й форми здійснення, визначені в законодавчих та інших нормативно-правових актах. Однак необхідне прийняття цілісного нормативного акту у формі закону, який би визначив поняттєвий апарат інституту публічного контролю та правові засади порядку організації та реалізації публічного контролю в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горшенев В.М., Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. Москва : Юридическая литература, 1987. 176 с.
2. Вітвіцький С.С. Стіввідношення термінів «контроль» та «нагляд»: проблеми теорії, аналіз законодавства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. № 1–2. Том 1. С. 93–96.
3. Данильян О.Г. Місце і значення соціального контролю у сфері правового виховання. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 220–225.
4. Косінов С.А. Контроль у демократичній державі : монографія. Харків : Право, 2015. 360 с.
5. Англійсько-український словник термінів та понять з державного управління / уклад. Г. Райт та ін. ; пер. В.О. Івашко. Київ : Основи, 1996. 128 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Буханевич О.М., Івановська А.М. Конституційний контроль як вид державного контролю : змістовно-функціональна характеристика. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 9–18.
8. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 35 с.
9. Малиновський В.Я. Державне управління : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
10. Горбова Н.А. Природа державного контролю (нагляду) та генезис його законодавчого визначення. *Право та державне управління*. 2019. № 1 (34). Том 1. С. 37–42.

11. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у двох томах. Том 1. Загальна частина / В. Б. Авер'янов та ін. Київ : ТОВ Юридична думка, 2007. 592 с.
12. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. 3-є вид., перероб. та доп. Київ : Атіка, 2011. 624 с.
13. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 413 с.
14. Буханевич А.І. Публічний контроль за діяльністю органів державної влади : теоретико-методологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2010. 22 с.
15. Буханевич А.І. Публічний контроль у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Вісник Національної академії державного управління*. 2009. № 1. С. 25–32. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-1-5.pdf>.
16. Винницький Д.В. Субъекты налогового права. Москва : НОРМА, 2001. 192 с.
17. Тихомиров Ю.А. Публичное право. Москва : Издательство БЕК, 1995. 526 с.
18. Дьюи Д. Публика и ее проблемы. Москва : Мысль, 2008. 369 с.
19. Кравчук В.М. Публічний контроль у державі. *Юридичний вісник*. 2015. № 1. С. 210–215.
20. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні : організаційно-правові засади. Київ : Наукова думка, 2004. 301 с.
21. Івановська А.М. Конституційний контроль в системі державного контролю : теоретико-правові та праксеологічні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02, 12.00.07. Київ, 2021. 511 с.
22. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (у редакції від 25 листопада 2021 р.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
23. Сквірський І.О. Громадський контроль за публічним управлінням у зарубіжних країнах : загальні засади організації та здійснення. *Європейські перспективи*. 2013. № 7. С. 11–17.
24. Про публічний контроль : Проект Закону України від 06 липня 2015 р. № 2297-а. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907.